

**Fischer, Josef Ludvík: Krise demokracie. 1. Svoboda. 2. Řád.
Praha: Karolinum, 2005, přetisk prvního vydání (v Brně
1933), 361 stran, ISBN 80-246-0658-5**

Jan Holzer¹

Čas od času si nezaškodí uvědomit, že naše aktuální problémy, současné veskrze „žhavé“ otázky, které máme sebevědomou tendencí považovat za výsostná znamení naší doby, nuže že tyto otázky a problémy představují často letitá, zhusta prodebatovaná a přepestře „vyřešená“, biblicky řečeno, zjevení. Naše opakující se konfrontace s nimi nás přitom nechrání ani před nelíčeně překvapenými následnými reakcemi, ani posléze před předkládáním tu více, tu méně zmatených interpretací a vyluštění. Péčí nakladatelství Univerzity Karlovy Karolinum máme v rukou text, který poskytuje důkaz o předchozím postřehu: Fischerovu *Krisi demokracie*.

Slovníkově k autorovi: Josef Ludvík Fischer (1894-1973), český filozof a sociolog a mohlo by se říci i protopolitolog periody meziválečné i poválečné (z hlediska zastávaných funkcí pak především poválečné: v letech 1945/1946 děkan Filosofické fakulty Masarykovy univerzity, na přelomu 40. a 50. let minulého století pak rektor Palackého univerzity). Od roku 1929 se podílel spolu s B. Václavkem a J. Mahenem na redigování brněnského časopisu *Index*, pohyboval se v redakčním okruhu *Sociologické revue*, plodný autor, privilegovaný účastník debaty o smysl českých dějin. Ve 30. letech se veřejně angažoval (přijal např. post předsedy Společnosti přátel demokratického Španělska), válku přečkal v nizozemském exilu, penzionován roku 1960, dočkal se však reaktivace v letech 1968-1970.

Šíři jeho vědeckých zájmů dokládá Fischerova rozsáhlá bibliografie. Jeho první knihou byla studie *St. Simon a Comte* (1925). Ve třicátých letech, na vrcholu svých publikačních aktivit, postupně vydává knihu *O neklidu dneška* (1930), o rok později první část zamýšlené trilogie *Soustava skladebné filozofie* s názvem *Základy poznání*, následuje „abeceda skoro filozofická“ *Zrcadlo doby* (1932) a téhož

---

¹ Autor působí na Katedře politologie Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity a v Institutu pro srovnávací politologický výzkum. Poštovní adresa: Katedra politologie, FSS MU, Joštova 10, 602 00 Brno; e-mail: holzer@fss.muni.cz.

roku kniha *Třetí říše*. V roce vítězství nástupu A. Hitlera pak dokončuje druhou část zmíněné trilogie *Řád kapitalistický a skladebný*, pokus o vytvoření autonomní myšlenkové konstrukce ve smyslu reakce na soudobou, Fischerem niterně vnímanou a analyzovanou *Krisi demokracie* (pod tímto souborným názvem texty *Základy poznání a Řád kapitalistický a skladebný* r. 1933 vydal). Je namísto ji označit za svébytné, a přesto veskrze charakteristické svědectví českého intelektuála o meziválečné době.

Krise demokracie přináší ucelenou kritiku moderní společnosti, vystavenou na analýze údajných důvodů jejího krizového stavu. Fischer se ovšem nespokojil s popisem negativních stránek soudobé společnosti, jako úkol si stanovil zformulovat vlastní sociopolitický řád, který by odstranil zápor moderní demokracie a zároveň zachoval její pozitiva.

Práce je rozdělena do dvou částí (autor je nazval knihami). Knihu první s titulem *Svoboda* lze charakterizovat jako filozofické entrée Fischerovy konstrukce, objasňující autorovu terminologickou bázi. Předchází jí *Prolog o dvojitým mýtu*, ve kterém jsou za důvod zkoumané „krize“ označeny narušení přirozeného konsensu a absence obecně uznávané názorové syntézy, projevující se ve všech oblastech života společnosti. Dobu Fischer definoval jako přechod od tradičního typu společnosti k typu modernímu. Oba typy s sebou dle jeho soudu přinášejí vzpouru a konflikt, jevy přitom nikoli nutně destruktivní, ale potenciálně „zdravé“. Byl-li zánik tradiční společnosti provázen vzpourou svobody proti strnulosti, pak soumrak demokracie bude/je ve znamení vzepětí se řádu proti svobodě. A Fischer formuluje svůj cíl: skloubit obě tyto tendence ve funkční model.

Nejprve stručně analyzuje některé pojmy: demokracii a její základní filosofické koncepce (Locke, Hobbes, Rousseau) a systémové modely (britský libertariánský a francouzský egalitářský), dále svobodu, nerovnost, stabilitu, řád atd. Tyto pasáže mu následně umožňují popis rozkladu tradiční společnosti, který líčí, stejně jako nástup společnosti moderní, v klasických töniesovských konturách.

Máme-li být konkrétnější, Fischer jako základní příčinu soudobého rozvratu vnímá autonomizaci hospodářské činnosti; ta je však, jak si uvědomuje, podstatou svobodné liberální ekonomiky. Přesto Fischer věří, že lze najít funkční míru pojmů a vazeb uvnitř společnosti, aniž by došlo k ohraničení, redukcii či dokonce likvidaci svobody. Jeho slovy, demokracie musí prokázat funkčnost, připisovanou v meziválečné éře řadou autorů modelům autoritativním. Podotkněme

ovšem, že dle Fischera konstatování, že zatímco diktatura přináší pořádek, pak pro demokracii je signifikantní rozvrat a chaos, neplatí.

Klíčem k funkční demokracii by přitom podle něj měla být rozdílná míra naplnění svobody v jednotlivých subsystémech společnosti (tedy ne rovnost ve svobodě, ale pořadí svobod): hospodářská a sociální oblast se mají podřítit systému politickému, nejvyšší řád pak má panovat v oblasti kultury. Toto pojetí tedy vyžaduje hierarchii, kterou nepokládá za kontraproduktivní vůči demokracii. Čímž je Fischer mj. nutně konfrontován s Masarykovou ideou humanitní demokracie: podle něj se Masaryk svým pozitivistickým empirismem dopustil omylu upřednostňování rovnosti před svobodou (nejde o otevřené egalitářství, tomu má bránit Masarykův etický a teologický individualismus; jeho abstraktní humanismus však rovnostářský rozměr neskrývá). Praktik a realista Masaryk si dle Fischera protirečí i v analýze nectností soudobé demokracie (viz kritika reliktvů aristokratismu a prázdného intelektualismu vs. vědomí role vůdcovství) i v náhledu na vládu (chybí mu ocenění role řádu, jenž je Masarykovi vždy poddanstvím).

V druhé knize (*Řád*) Fischer nastiňuje svůj funkcionalistický postup („společnost je soustava funkcí“) identifikace nového politického modelu; ten nazývá *skladebným*. Definuje termín *politická funkce*, rozlišuje mezi funkcemi *záchovnými* (zájmové tendence, vyvolávající aktivity, směřující k trvání a stabilitě jejich nositelů – mezi nejdůležitější mají patřit ekonomické, neboť umožňují biologické trvání) a *rozvojnými* (subjektivní podněty, zaměřené na vznik imaginativních i konkrétních pojmů sociálního, kulturního a estetického charakteru) a naznačuje komplikace při snaze o dosažení jejich vzájemné rovnováhy. Je-li podle Fischera podstatou politických procesů konflikt idejí, soustředěných a formulovaných v politických programech, tkví celý problém v hledání přípustné míry individuální autonomie v politice. Pozitivní smysl politické svobody Fischer definuje třemi pojmy: svépovinností (dobrovolným podřízením se řádu), svéprávností (samosprávou, tedy autonomií od nežádoucích vazeb) a nezávislostí (svobodou od útlaku).

Fischer dále formuluje své výhrady vůči jednotlivým doktrínám: vůči (1.) marxismu, konkrétněji jeho hegelíanským premisám, historicko-dialektické podstatě či primariátu jeho socioekonomických předpokladů (jistě šance dává sociálnímu reformismu jako vitální části marxistické doktríny), dále vůči (2.) pomýlené středostavovské reakci, což má znamenat mj. i (ne-li především) reakci inteligence, kterou považoval za nejvíce poplatnou soudobé krizi, reakci sahající od snů o konzervativních návratech přes rozmanité stavovské resentimenty až po poblouzněnou

víru v osvícenou diktaturu, živící potenciál italského fašismu i německého nacismu (jeho analýza nese známky obecného rozboru totalitního režimu, přičemž není nezajímavé, že nacionální socialismus hodnotí Fischer jako kvalitativně nižší, neboť je zakotvený biologicky, nikoli duchovně; čtenáře by také mohly zaujmout načrtnuté paralely s New Dealem), a nakonec vůči (3.) sovětskému modelu, s jeho ideou státního plánování, sovětem jako základní stavební buňkou a komunistickou stranou jako privilegovanou všemocnou avantgardou (Fischer je přitom ještě schopen tvrdit, že výsledky sovětských pětiletok prokázaly funkčnost tohoto modelu).

Text vrcholí návrhem Fischerovy vize tzv. *skladebného řádu*. Za jeho klíčový úkol považoval odlišení morálních autorit od mocenských, protože jen morální rozměr autority činí moc právem. Základní otázku přitom Fischer definoval jednoduše: jak dalekosáhle má řízení zasahovat do společenského dění? Politický proces tu dle Fischera musí přihlížet k optimu jednotlivých subsystémů, přičemž harmonie bude možno, zdá se mu, dosáhnout dobrovolným přijetím vazeb, chápaných nikoli neosobně, ale nadosobně. Od pojmu *demokracie* nelze utéci, tvrdí autor, nicméně je nutno správně formulovat jeho obsah. Ten má tvořit společenská organizace všech funkcí, odlučující zájmové zřetele od politiky (Fischer nabízí schéma jak jednotlivých profesních sfér, tak územně-organizačního uspořádání). Formálnosti, jako typickému problému parlamentní demokracie, přitom má být možno se vyhnout naplněním principu delegace, prvky přímé demokracie, návratem politického stranictví k „prapůvodní“ roli (totiž organizování vůle obyvatelstva) či absencí zájmového lobování. Fischer je přesvědčen i o ekonomické efektivitě předloženého schématu; ta má plynout ze svobodné dostupnosti zdrojů, ovšem pouze tam, kde může být, jak tomu bylo v tradiční společnosti, doprovázena osobním výkonem příslušné funkce. Dojít tak má k propojení dvou základních Fischerových podmínek: decentralizace a kontroly.

Autora však trápí i určité nejistoty: nepřivedí jeho model zrušení svobody podnikání následkem ochromení individuální iniciativy? Bude společnost platit za plánování a regulaci hospodářství ztrátou růstu, což by mělo negativní dopad i na sociální a kulturní sféry? Fischerovy následné záporné odpovědi jsou založeny na jeho naději v rozvoj individuální iniciativy. Stimulem by totiž měl zůstat zisk. Funkce přitom musí být rozděleny s maximálním ohledem na individuální kompetence, a tímto způsobem i honorovány. Ideálem je Fischerovi vědomí kolektivní odpovědnosti při zachování osobních vazeb k ní. Proto kritizuje kapitalistický řád, který pracovní vztahy odosobnil, i řád fašistický, který pracovní vztahy nepozměnil, přičemž žádá odpovědnost.

Vidí i rozdílnost od marxismu, a to v tom, že jeho model není orientován negativně, nýbrž pozitivně, s prvkem iniciativy. Celý systém je přitom nutno budovat cestou výchovy. Skladebné pojetí tak dle jeho soudu povede k sociálnímu optimu, ekonomickým garancím kvalitativního i kvantitativního typu, dynamičnosti (nikoli však živelnosti) a kulturnímu řádu při paralelním zachování autonomie jednotlivých funkcí.

Naopak návrat do minulosti je dle Fischera nemožný. A přitom právě ten se v meziválečném období stal jedním z hlavních hesel evropského myšlení. Fischer nicméně prohlašuje, že regresí v jeho době nic nenavědčuje a že k naplnění módního hesla „zániku Západu“ nedojde. Má totiž za to, že skladebný řád pomůže odstranit nerovnost, odosobnění všech vrstev, odlidštění a proletarizaci. Povede ke vzniku národa jako kulturní jednotky na pozadí názorové syntézy. Zdrojem mu bude kulturní řád v národních mezích, rušící protiklad nacionalismu a internacionalismu. Pojem politika ztratí svůj partikularismy, formálností a stranickostí zastřený smysl. Lékem bude nový politický program, jehož podmínkami a zároveň rysy budou obecnost, integrita, účast všech vrstev, nestrannost, soulad s reálnými hnutími a podpora zevnitř. Vznikne z vůle společnosti, za její politické i morální asistence. Stane se demokratickou realitou.

Fischerova koncepce skladebné filozofie má zjevný základ ve funkcionálním strukturalismu. Na společnost Fischer pohlíží jako na celek, systém složený z prvků, jež jsou ve vzájemných vztazích vůči sobě i vůči celku a mají určité funkce. Jejich klasické sociologické dělení na pozitivní (*eufunkce*) a negativní (*dysfunkce*), či též na záměrné manifestní a nezamýšlené – latentní je pozdějšího data, Fischer si vystačí s pojmy záchovné a rozvojné. Systém se dle jeho soudu snaží minimalizovat změny (a pokud k nim dochází, tak adjustativně, přičemž zdroji změny jsou potřeba přizpůsobit se, růst strukturální nebo funkční diference, invence a inovace) a dosáhnout dynamické rovnováhy prostřednictvím kontroly, nebo tím, že se členové společnosti dobrovolně podřizují hodnotám společnosti v procesu socializace. Hodnotový systém pak zakládá pravidla chování na bázi hodnotového konsensu. Celky se systémově udržují bez ohledu na změny individuální skladby.

Adekvátní metodě strukturně-funkcionální analýzy je též Fischerovo chápání obsahu pojmu *funkce*. S oporou v H. Spencerovi vychází z předpokladu, že společnost má specifické orgány, vykonávající pozitivní funkce ve vztahu k celému organismu. S pojmem *sociální systém*

pracuje Fischer ve smyslu plurality aktérů, kteří jsou při své interakci vedeni snahou optimálně uspokojovat své potřeby a zároveň nuceni respektovat danosti prostředí a systém kulturně strukturovaných symbolů (Parsons). Plní dvě funkce: umožňuje vydělit oblast „společenského“ jako specifický prostor bádání, vyžadující zvláštní přístup od přírodních věd i od věd společenských, a propůjčuje předmětu zkoumání systémový charakter, čímž údajně umožňuje přistupovat ke studiu společnosti exaktně. Za klíčové považuje Fischer termíny *sociální rovnováha* a *sociální řád*. Rovnováhu definuje jako stav, v němž jsou všechny základní instituce společnosti, hodnoty a sociální struktura funkčně vzájemně svázány a vytvářejí relativně integrovaný celek, v němž jedna změna systémové části vyvolá adekvátní změnu jiné.

A právě tohoto ideálu se snažil dosáhnout svou skladebnou filozofií. Tento stav má být naplněn, pokud plní základní potřeby svých prvků, řeší opakující se problémy a fungují mechanismy kontroly a socializace. Fischer při svém hledání odpovědi na otázku, jak vzniká a jak se udržuje sociální řád, dospěl k hodnotově-konsenzuální teorii (Comte), předpokládající existenci shody o základních morálních otázkách mezi individui a společností, z níž lze odvodit řád.

Fischerova práce tak odpovídá vlně strukturalismu, která na počátku XX. století v reakci na „banální evolucionismus pozitivistického ražení“ ovládla řadu humanitních oborů. Pro současného čtenáře bude jistě zajímavý jeho rozbor soudobých totalitních a semitotalitních systémů a hnutí. Italský fašismus, německý nacismus a ruský bolševismus chápal jako přirozenou reakci na krizi liberalismu, který pojmoslovně ztotožňoval s kapitalismem. Fischer se přiklonil k v dané době rozšířenému názoru, že se soudobý model liberalismu zjevně vyčerpal. Jako symptomy tohoto stavu uváděl především absenci smíru (obecně pojatého), přičemž popřel, že by se uvnitř společnosti dal najít fenomén, o který by bylo možno opřít systémovou rekonstrukci, o jejíž nutnosti byl přitom hluboce přesvědčen. Nemohla to být buržoazie, příliš spjatá s kapitalismem, ani střední stav s jeho iracionální antidemokratickou reakcí (příklonem k fašismu), ani dělnická třída, jejíž kvalifikovanější část spojila svůj osud s liberální ekonomikou, zatímco zbytek svou ztrátu orientace řešil komunistickým radikalismem. Otázka platformy, o kterou by Fischer opřel aplikaci své ideje skladebné filozofie, tak zůstává neodpovězena. Ostatně celý koncept je „jen“ teorií, v určitých fázích ztrácející čistě systémový charakter a redukující se do pouhého výčtu údajně pozitivních stránek různých společenských systémů v historii a jejich komplikované syntézy.

Fischerova originalita je však nesporná. Ztotožnil se sice s rozpaky soudobé intelektuální fronty nad liberalismem, který označil za překonaný, ale zároveň odhadl vitalitu i limity v dané době teprve nastupujících totalitních systémů, v nichž odmítl vidět jak přechodné fenomény, tak kýžená řešení. Lze říci, že dospěl ke kompletnímu obrazu doktrinní scény Evropy 30. let XX. století.

Pozoruhodné je pak i jím nabízené řešení. Ne snad ve smyslu reálnosti, ale pro orientaci a porovnání s jinými pokusy o řešení obdobných otázek. Svou ideu skladebné filozofie založil na východisku, že uvnitř společnosti lze identifikovat jednotlivé funkce, které je možno kvalitativně hierarchizovat do přirozeně-normativních struktur. Tyto funkce našel v každém ze zkoumaných řádů a jejich kritiku postavil na odhalení jejich omylů při upřednostňování funkcí, které si to „nezaslouží“: ať už se mělo jednat o sféru politickou (socialismus), ekonomickou (liberalismus) či sociální (fašismus). V protiklad postavil na první místo univerzálně chápanou oblast kulturní.

Fischerova práce tak současnému čtenáři nabízí pohled na základní myšlenkové proudy a konstrukce, které měly vliv na duchovní atmosféru (nejen) českých zemí konce 30. let XX. století. V této éře náš civilizační prostor přesvědčujícím způsobem opanovaly politické ideologie, jejichž nositelé se netajili svými ambicemi nejen přebudovat labilní versailleský model, nýbrž totálně rekonstruovat sociopolitickou podstatu kontinentálního civilizačního okruhu. Zda se jednalo o fenomén, čerpající svou vitalitu z příslušnosti k západnímu myšlenkovému okruhu, nebo naopak o čistou negaci jeho základních vývojových rysů, to doposud zůstává výsostným polemickým námětem. V každém případě se v tomto věku nebyvalých inspirací nahromadil výjimečný materiál pro zkoumání „krizového myšlení“. Originální koncept tzv. „skladebné filosofie“ J. L. Fischera zůstává zajímavým materiálem jak z hlediska nabízených argumentů a řešení, tak (a možná především) prizmatem přiznaných i skrytých motivací.